

Μέθοδοι και Μεθοδολογίες της Αξιολόγησης Αναπτυξιακών Προγραμμάτων- Βιβλιογραφική Ανασκόπηση. Συμπεράσματα Προτάσεις για την αξιολόγηση των Π.Ε.Π

ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ*

Η αξιολόγηση αναπτυξιακών προγραμμάτων θέτει αφ' εαυτής πρόβλημα περί μεθόδου αξιολόγησης ως μία διαδικασία η οποία οφείλει να είναι ορθολογική στην διαχείριση των υλικών και ανθρώπινων πόρων που τις διατίθενται, λειτουργική σε σχέση με το αντικείμενό της και επιστημονική ως προς την επεξεργασία των δεδομένων ούτως ώστε το αποτέλεσμα της και τα συμπεράσματά της να είναι κατά το δυνατόν αντικειμενικά και έγκυρα κι επομένως αξιοποιήσιμα. Τα όσα θα εκθέσω σκοπό έχουν να δείξουν πώς το πρόβλημα περί μεθόδου που θέτει κάθε εγχείρημα αξιολόγησης μπορεί να λυθεί βάσει ενός σταθερότυπου επιλογής των κατάλληλων τεχνικών που μπορεί να μοιάζει, κι όντως ίσως και να είναι, συνθετότερο από τις διαδικασίες που οι συνθήκες το ένστικτο και η πείρα των αξιολογητών των ΠΕΠ έχουν επιβάλλει και καθιερώσει. Το σταθερότυπο αυτό το ονομάζω **μεθοδολογικό πλαίσιο αναφοράς**. Πιστεύω ότι η διατύπωση και εφαρμογή του μπορεί να

* Διογένης Πυλαρινός, Πολιτοδόμος - Περιφερειολόγος, Β.Α (Hons), MSc (London, LSE), Ειδικός Εργονητής ΕΚΔΔ-ΙΔΕ.

βοηθήσει αποτελεσματικά στην επιλογή των κατάλληλων τεχνικών χειρισμού και επεξεργασίας των δεδομένων, επιλογή πού πιστεύω ότι συνιστά το κεντρικό μεθοδολογικό πρόβλημα από το οποίο εξακτινώνεται μία σειρά από συσχετιζόμενα προβλήματα εκ των οποίων το κυριότερο, που όμως λειτουργεί σε σχέση αλληλεξάρτησης με αυτό, είναι το πρόβλημα του χρονισμού της αξιολόγησης της επιλογής δηλαδή του *πότε* αξιολογούμε.

Ας αρχίσω με μερικά αυτονόητα. Ως προς το τι συνιστά αξιολόγηση διαφόρων μορφών παρέμβασης, χωρικών, οικονομικών ή σύνθετων αναπτυξιακών συμφωνούν, λίγο ή πολύ σχεδόν όλοι. Αν πάρουμε επί παραδείγματι τον ορισμό πού υιοθετούν οι D. Diamond και N. Spencer (1983) ο οποίος κατά τη γνώμη μου είναι ο πιο ουδέτερος, ο περισσότερος δηλαδή απηλλαγμένος της επιρροής θεωρητικών/μεθοδολογικών επιλογών και ο οποίος ορίζει πώς: “...η αξιολογητική έρευνα είναι μία δραστηριότητα πού σκοπό έχει να συλλέξει να αναλύσει και να διερμηνεύσει πληροφοριακό υλικό σχετικά με τις ανάγκες, την εφαρμογή και τις επιπτώσεις διαφόρων μορφών παρέμβασης πού σκοπό έχουν τη βελτίωση των συνθηκών ζωής του πληθυσμού καθώς και τη βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών και τις ζωής στις τοπικές ενότητες. Η αξιολόγηση γίνεται για διοικητικό-οργανωτικούς λόγους, για λόγους ανάπτυξης σχεδίων και πολιτικών καθώς για λογιστικό-απολογιστικούς λόγους” κατανοούμε πώς αξιολόγηση είναι η συλλογή ανάλυση και επεξεργασία πληροφοριών και δεδομένων ενός σχεδίου ή προγράμματος με σκοπό την αποτίμηση της αποδοτικότητας του ως προς κάποιους στόχους, γενικούς ή ειδικούς, ή την περαιτέρω βελτίωση του.

Αναλόγως του χρόνου επιτέλεσης έχουμε τριών ειδών αξιολογήσεις:

I) *ex ante* (εκ των προτέρων)

II) *on going* (τρέχουσα ή συνεχιζόμενη)

III) *ex post* (εκ των υστέρων)

Ως προς το τι αξιολογούμε διακρίνουμε δύο γενικές κατηγορίες αξιολογήσεων χωρίς αυτό να σημαίνει ότι σ’ ένα αξιολογικό εγχείρημα αυτές οι δύο δεν μπορούν να συνυπάρχουν ως παράλληλοι στόχοι ή/και διαδικασίες του εγχειρήματος της αξιολόγησης:

1) Αξιολόγηση της υλοποίησης μιας παρέμβασης. Αυτή μπορεί να γίνει σε διάφορα επίπεδα, γεωγραφικά ή οικονομικού περιβάλλοντος, αναλόγως του τι ζητείται από τον αξιολογητή και της εμβέλειας της ίδιας της προς αξιολόγηση παρέμβασης. Αξιολόγηση της υλοποίησης σημαίνει συνήθως αξιολόγηση αποτελεσμάτων και επιπτώσεων μιας παρέμβασης είτε ως προς τους στόχους πού αυτή προγραμματικά θέτει είτε/και αποτελεσμάτων επιπτώσεων κλπ που δεν είχαν προβλεφθεί, -

πχ. οικολογικών-, από τον προγραμματισμό/σχεδιασμό. Αυτού του είδους οι αξιολογήσεις είναι συνήθως και ποσοτικές και ποιοτικές.

2) Αξιολόγηση του είδους της παρέμβασης και του τρόπου που αυτή διαρθρώνεται. Αυτή η κατηγορία αξιολογήσεων ενδιαφέρεται ν' αξιολογήσει το πρόγραμμα ως πρόγραμμα δηλαδή το πρόγραμμα ως προς την ποιότητα των στόχων του, την εσωτερική του συνοχή, λογική συνέπεια, και ως προς τη σχέση μεταξύ μέσων προς σκοπούς. Σε αυτό το είδος της αξιολόγησης εξετάζονται και αξιολογούνται επίσης, κατά περίπτωση, το διοικητικό-οργανωτικό πλαίσιο της παρέμβασης, το θεωρητικό της υπόβαθρο το αξιακό πλαίσιο της αξιολόγησης και το εξωτερικό περιβάλλον, τού του είδους οι αξιολογήσεις είναι συνήθως ποιοτικές.

Το πώς λοιπόν αξιολογούμε έχει σχέση με το τι αξιολογούμε, με το πότε αξιολογούμε κι ακόμη σχετίζεται με το για ποιόν αξιολογούμε ήτοι με το πώς και για ποιο σκοπό θα χρησιμοποιηθεί ή αξιολόγηση πού κάνουμε. Η εξάρτηση της αξιολόγησης από όλες αυτές τις μεταβλητές έχει ως αποτέλεσμα στην σχετική βιβλιογραφία να προτείνεται ένας σημαντικός αριθμός μεθόδων, μεθοδολογιών και τεχνικών αξιολόγησης. Ο Μ. Q. Patton (1986) αναφέρει ότι έχει καταμετρήσει 132 (!) διαφορετικές τεχνικές αξιολόγησης. Το πρώτο όμως πρόβλημα που θέτει αυτό το δαιδαλώδες τοπίο των μεθόδων αξιολόγησης είναι το πρόβλημα της χαρτογράφησης του, της συστηματικής δηλαδή ταξινόμησης όλων αυτών των μεθόδων τεχνικών κλπ σε ευρείες εννοιολογικές κατηγορίες έτσι ώστε ν' αποκτήσει μια κοινή γλώσσα αφού με την ίδια ορολογία στην βιβλιογραφία εννοούνται σχεδόν κατά κανόνα διαφορετικά πράγματα. Ετσι, προτείνω και χρησιμοποιώ τον ακόλουθο εννοιολογικό-ταξινομητικό διαχωρισμό σε:

α) **μεθοδολογικά υποδείγματα** για τις προσπάθειες διατύπωσης γενικότερων μεθοδολογικών πλαισίων αναφοράς πού φιλοδοξούν να λειτουργούν εν παντί καιρώ και κυρίως ως διοικητικο-οργανωτικά πλαίσια ορθολογικής, managerial, διαχείρισης του προβλήματος της αξιολόγησης.

β) **μεθοδολογικές προσεγγίσεις ή μεθοδολογικές επιλογές** για ομάδες τρόπων/μεθόδων αξιολόγησης που έχουν κοινή θεωρητική βάση επί παραδείγματι, αξιολογήσεις βάσει της ανάλυσης επίτευξης στόχων. Οι επιλογές αυτές με τη σειρά τους χρησιμοποιούνται ως μεθοδολογικό πλαίσιο επιλογής των τεχνικών της δεδομένης αξιολόγησης

γ) **μέθοδος/οι** για να δηλώσω τεχνικές, ποσοτικές ή ποιοτικές, ανάλυσης δεδομένων εντός μιας διαδικασίας αξιολόγησης με δεδομένη και διατυπωμένη συνήθως τη μεθοδολογική προσέγγιση

Αυτός ο εννοιολογικός-ταξινομητικός διαχωρισμός μας επιτρέπει κυρίως πιστεύω να διερευνήσουμε τα όρια κάθε προτεινόμενης μεθόδου, αν δηλαδή αυτή μπορεί/φιλοδοξεί να έχει γενική ισχύ ως πλαίσιο αρχών και παραδοχών, αν ισχύει εντός μόνο μιας δεδομένης πραγματικότητας, π.χ. εντός ενός κεινσιανού παρεμβατικού κράτους μόνο ή εάν ισχύει ως τεχνική μόνο ανάλυσης δεδομένων ή/και μόνο για τη μικρο-πραγματικότητα ενός συγκεκριμένου σχεδίου/προγράμματος. Τα όρια βέβαια μεταξύ μεθοδολογικών προσεγγίσεων και μεθόδων/τεχνικών είναι ομολογώ αρκετά ασαφή μιας και μία μεθοδολογική προσέγγιση μπορεί να είναι απλώς μια τεχνική ανάλυσης/αξιολόγησης δεδομένων η οποία είναι όμως περισσότερο αναπτυγμένη και συγκροτημένη σ' επίπεδο γενικής ανάλυσης ή/και με διαφορετικές εκδοχές που διαφοροποιούνται είτε επιχειρησιακά είτε θεωρητικά χρησιμοποιώντας όμως την ίδια γενική αρχή όπως π.χ. οι αξιολογήσεις διά της ανάλυσης κόστους-ωφέλειας. Η διαφορά μεταξύ μεθοδολογικών προσεγγίσεων και μέθοδο/τεχνικών έγκειται κυρίως στην ύπαρξη ή μη σπλισμού, μιας αναπτυγμένης θεωρητικής εξήγησης δηλαδή. Αυτό φαίνεται καθαρά και στην προσπάθεια που κάνουν κυρίως Αμερικανοί να υπερκεράσουν το πρόβλημα της επιλογής μεθοδολογικών προσεγγίσεων και τεχνικών διατυπώνοντας γενικά μεθοδολογικά υποδείγματα χωρίς θεωρητικό υπόβαθρο εντός των οποίων "χωρούν" η οποιαδήποτε αξιολογική μέθοδος ή μεθοδολογική προσέγγιση. Το πρόβλημα όμως της επιλογής των τεχνικών που θα χρησιμοποιηθούν κατά την αξιολογική διαδικασία δεν μπορεί να λυθεί με τη μέθοδο *trial and error* όλων ή έστω κάποιων εκ των προσεγγίσεων ή/και τεχνικών που προσφέρονται από το υπάρχων μεθοδολογικό *corpus*, κυρίως γιατί αυτή κατά τη γνώμη μου και χρονοδώρα είναι και σημαντικό κόστος έχει σε υλικούς και ανθρώπινους πόρους. Ούτε μπορεί και να λυθεί με την απαρχής διατύπωση μιας νέας μεθοδολογικής προσέγγισης κάθε φορά, κι αναλόγως του αντικειμένου της αξιολόγησης. Η λύση του προβλήματος περί μεθόδου που κάθε αξιολογικό εγχείρημα θέτει είναι λίγο πιο σύνθετη κι απαιτεί κατά τη γνώμη μου τη διατύπωση πριν την κάθε αξιολόγηση ενός μεθοδολογικού πλαισίου αναφοράς που θα ενσωματώνει την περιβάλλουσα πραγματικότητα του αντικειμένου της αξιολόγησης και αφ' ετέρου θα επιδοηθεί στο να επιλέγει η κατάλληλη προσέγγιση από το υπάρχων μεθοδολογικό *corpus* οδηγημένο από την κατεγεγραμμένη πραγματικότητα.

Η ουσία λοιπόν της αναζήτησης των μεθόδων και τεχνικών που θα προσδώσουν αξιοπιστία σε μία αξιολόγηση έγκειται, πιστεύω, αφ' ενός στην καταγραφή αυτών των σημαντικών συνισταμένων, σταθερών και

μεταδλητών, της πραγματικότητας του προς αξιολόγηση προγράμματος, εσωτερικής και περιβάλλουσας, που πρέπει να ληφθούν υπ' όψη στην επιλογή/διατύπωση του μεθοδολογικού πλαισίου αναφοράς της αξιολόγησης. Αφ' ετέρου δε, έγκειται στην επιλογή εκείνης της μεθοδολογικής προσέγγισης που θα μπορεί να αξιοποιήσει προς όφελος του τελικού αποτελέσματος όλες αυτές τις συνισταμένες. Όταν δε καταγραφούν οι συνισταμένες αυτές και επιλεγεί η μέθοδος χειρισμού τους μέσω μιας μεθοδολογικής προσέγγισης τότε το πρόβλημα μετατίθεται προς τη μικρό-πραγματικότητα του προς αξιολόγηση αντικειμένου. Τότε είναι, αφού έχει δηλαδή διατυπωθεί το μεθοδολογικό πλαίσιο αναφοράς και έχει δι' αυτού επιλεγεί η μεθοδολογική προσέγγιση, που το αντικείμενο της αξιολόγησης δύναται πλέον να διατυπωθεί ως πρόβλημα προς επίλυση και οι ειδικότερες σταθερές του να διαμορφώσουν την επιχειρησιακή μέθοδο και τις τεχνικές αξιολόγησης του.

Το κυριότερο προτέρημα της διατύπωσης ενός μεθοδολογικού πλαισίου αναφοράς έγκειται ακριβώς στο ότι μπορεί δυνητικά να λειτουργήσει ως ένα σταθερό πλαίσιο-“περιβάλλον της αξιολόγησης” στο οποίο έχουν αποτυπωθεί οι συνιστώσες της πραγματικότητας και το οποίο προσφέρει άξονες σταθερής περιφοράς της αξιολόγησης εντός των ορίων της πραγματικότητας της παρέμβασης. Ταυτόχρονα με τη διατύπωση του “περιβάλλοντος” της αξιολόγησης το μεθοδολογικό πλαίσιο αναφοράς χρησιμεύει και για την επιλογή της κατάλληλου γι' αυτό το “περιβάλλον” μεθοδολογικής προσεγγίσεως και των τεχνικών οι οποίες σημειωτέων μπορεί να είναι διαφορετικές για κάθε στάδιο της παρέμβασης καθώς και για το κάθε είδος αξιολόγησης. Οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις που προσφέρονται δέδαια από τη βιβλιογραφία είναι όπως αναφέρθηκε πολλές κι ο αξιολογητής μπορεί να χρησιμοποιήσει όποια εξ' αυτών ταιριάζει περισσότερο στο “περιβάλλον” της αξιολόγησης ή ακόμα καλύτερα να χρησιμοποιήσει στοιχεία από περισσότερα της μίας. Εξ' άλλου η βιβλιογραφία καταδεικνύει πώς η διατύπωση των περισσότερων μεθοδολογικών προσεγγίσεων της αξιολόγησης προγραμμάτων/σχεδίων ξεκίνησε από την ανάγκη αντιμετώπισης συγκεκριμένων προβλημάτων και λιγότερο από ακαδημαϊκές θεωρητικές διαμάχες. Το κύριο πρόβλημα στην αξιολόγηση των ΠΕΠ πάντως είναι, πιστεύω, πως τα όσα η βιβλιογραφία προτείνει από πλευράς μεθοδολογίας αναφέρονται είτε σε αξιολογήσεις συνολικά πολιτικών Περιφερειακής Ανάπτυξης, είτε σε αξιολογήσεις μεμονωμένα projects κι όχι σε ολοκληρωμένες πολυτομεακές παρεμβάσεις όπως τα ΠΕΠ. Αυτό δε σημαίνει δέδαια ότι δεν μπορούν καταλλήλως τροποποιημένες οι προτεινόμενες μέθοδοι να χρησιμοποιηθούν και σε αξιολογήσεις άλλου

είδους παρεμβάσεων όπως τα ΠΕΠ έτσι ώστε να συμπεριλάβουν κάποιες ιδιομορφίες των παρεμβάσεων αυτών όπως επί παραδείγματι το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος των πόρων που χρησιμοποιούνται για τη χρηματοδότησή τους προέρχεται από πηγές, -ΕΟΚ-, εκτός της οικονομίας που ασκεί αυτήν την παρέμβαση γεγονός που δυσκολεύει ακόμα περισσότερο την αξιολόγηση ως προς τις μακρο-οικονομικές επιπτώσεις των προγραμμάτων αυτών. Κατά τη διατύπωση πάντως του μεθοδολογικού πλαισίου αναφοράς που προέχει των άλλων μεθοδολογικών επιλογών πρέπει να καταγραφούν:

1) Το θεωρητικό υπόδειγμα από το οποίο προκύπτει η προς αξιολόγηση παρέμβαση.

2) Το πραγματολογικά στοιχεία που περιβάλλουν την παρέμβαση όπως επί παραδείγματι η μακρο-οικονομική πραγματικότητα, το δημογραφικό profile του πληθυσμού-στόχου, το θεσμικό πλαίσιο το πολιτικό-διοικητικό περιβάλλον οι πολιτικές βάσει των οποίων ασκείται η συγκεκριμένη παρέμβαση καθώς και το υπάρχον σχεδιαστικό-μελετητικό υπόβαθρο υποστήριξης της παρέμβασης.

3) Η συλλογιστική του προγράμματος/παρέμβασης αυτό που ο M. Q. Patton (1986) ονομάζει *θεωρία περί δράσης* ενός προγράμματος ήτοι την ιεράρχηση που κάνει το ίδιο το πρόγραμμα των στόχων του και των μέσων προς τους σκοπούς. Αυτό προϋποθέτει μια πλήρη καταγραφή των μέσων υλοποίησης των στόχων γενικών, ειδικών και τομεακών στόχων και της εσωτερικής διάρθρωσης του προς αξιολόγηση προγράμματος.

4) Το ποιος και για ποιο σκοπό θα χρησιμοποιήσει την αξιολόγηση.

5) Το αντικείμενο, οι όροι, το εύρος και το είδος, ως προς τον χρονισμό, της αξιολόγησης που ζητείται, αυτό δηλαδή που οι Αγγλοσάξονες ονομάζουν *brief*.

6) Το διοικητικό-οργανωτικό πλαίσιο και οι μέθοδοι διαχείρισης-οργάνωσης της παρέμβασης

Πρέπει επίσης κατά τη διατύπωση του μεθοδολογικού πλαισίου αναφοράς ν' αποφασιστεί:

1) Αν η αξιολόγηση θα είναι ολοκληρωμένη ή μερική αν θα αξιολογηθούν δηλαδή όλες οι επιπτώσεις της παρέμβασης ή κάποιες μόνο κι αν θ' αξιολογηθούν οι επιπτώσεις αυτές επί του συνόλου του πληθυσμού-στόχου ή μέρους μόνο του πληθυσμού

2) Αν τα δεδομένα, οι όροι της προς αξιολόγηση παρέμβασης, τ'αναμενόμενα συμπεράσματα και οι τυχόν χρονικοί περιορισμοί που τίθενται στον αξιολογητή επιβάλλουν ή υποβάλλουν ορισμένες τεχνικές χειρισμού των δεδομένων π.χ. έμφαση προς τις μακρο-οικονομικές επιπτώσεις ή τις επιπτώσεις στο ανθρώπινο δυναμικό

3) Ο βαθμός εμπλοκής του αξιολογητή με το προσωπικό διαχείρισης της προς αξιολόγηση παρέμβασης.

Αν εφαρμόζαμε τα παραπάνω στην on going και ex post αξιολόγηση ενός ΠΕΠ του πρώτου Ελληνικού ΚΠΣ το μεθοδολογικό πλαίσιο αναφοράς θα διαμορφωθεί ως εξής:

1) **Θεωρητικό Υπόδειγμα:** Ολοκληρωμένων παρεμβάσεων

2) **Πραγματολογικά στοιχεία (ενδεικτικά):**

I) Θεσμικό πλαίσιο: Κοινοτικές οδηγίες, Κ.Π.Σ. θεσμικό πλαίσιο προκήρυξης/ανάθεσης έργων.

II) Μακρο-οικονομική πραγματικότητα: Μακρο-οικονομικοί δείκτες προγράμματος σύγκλισης και μακροοικονομικό μοντέλο: α) χώρας β) περιφέρειας.

III) Πολιτικό-διοικητικό περιβάλλον: Ελληνικό θεσμικό πλαίσιο, ΟΤΑ, νομαρχιακής και περιφερειακής διοίκησης, λειτουργίες και πρακτικές του πολιτικού συστήματος σε περιφερειακό και κεντρικό επίπεδο.

IV) Πολιτικές δάσει των οποίων ασκείται η συγκεκριμένη παρέμβαση: Εθνικές και κοινοτικές πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης, πόροι, τεχνογνωσία, ανθρώπινο δυναμικό.

V) Σχεδιαστικό-μελετητικό υπόβαθρο υποστήριξης της παρέμβασης: Χωροταξικές, πολεοδομικές περιβαλλοντικές μελέτες, μελέτες σκοπιμότητας, στατιστικά στοιχεία κλπ.

3) **Συλλογιστική προγράμματος:** Στόχοι σκοποί μέσα παρέμβασης, διάρθρωση παρέμβασης σε προγράμματα υποπρογράμματα, μέτρα, φυσικό αντικείμενο όπως προκύπτουν από το ΚΠΣ και το συγκεκριμένο ΠΕΠ

4) **Αποδέκτης:** Η ex post και on going αξιολόγηση ζητείται από την Περιφέρεια και την Κοινότητα και θα χρησιμεύσει, συν τοις άλλους, και για ex ante αξιολόγηση του επομένου ΚΠΣ-ΠΕΠ. Προβλήματα και ισορροπίες στο τρίγωνο ελεγχόμενος-ελέγχων-Κοινότητα

5) **BRIEF:** I) Εύρος: Η αξιολόγηση γίνεται σε τρία διακριτά επίπεδα 1) Μάκρο, 2) ΚΠΣ, 3) Συγκεκριμένα υποπρογράμματα μέτρα και έργα, II) Είδος: on going και ex post αξιολόγηση επιπτώσεων, αποτελεσμάτων υλοποίησης, III) Οροι: όπως περιγράφονται στην σύμβαση ανάθεσης της αξιολόγησης.

6) **Διοικητικό οργανωτικό πλαίσιο:** Αρμοδιότητες ΟΤΑ, νομαρχιακής και περιφερειακής διοίκησης ως προς το σχεδιασμό τη διαχείριση υλοποίηση και αξιολόγηση του ΠΕΠ. Κεντρικό ερώτημα της αξιολόγησης: Τι είδους αξιολόγηση θα μπορέσουν καλύτερα να

χρησιμοποιήσουν/κατανοήσουν οι τελικοί χρήστες/αποδέκτες

Βάση όλων αυτών των παραμέτρων θα γίνει η τελική επιλογή τόσο της μεθοδολογικής προσέγγισης όσο και των τεχνικών χειρισμού των δεδομένων.

Επανερχομαι στα όσα περί μεθόδων και τεχνικών αξιολόγησης προτείνονται από τη σχετική βιβλιογραφία. Σίγουρα θα πρέπει να υπάρξει κάποτε μια όσο το δυνατόν πληρέστερη καταλογράφηση όλων των μεθοδολογικών προσεγγίσεων που έχουν κατά καιρούς χρησιμοποιηθεί ή προτείνονται από τη βιβλιογραφία. Πολύ γενικά μιλώντας μπορούμε να πούμε εδώ ότι οι προσεγγίσεις αυτές περιστρέφονται κυρίως γύρω από τρεις θεματικούς άξονες:

- A) Αξιολογήσεις βάσει κριτηρίων που διαμορφώνονται με τη σειρά τους βάσει των στόχων της παρέμβασης και που μπορεί ν' αξιολογούν είτε βάσει του βαθμού επίτευξης των στόχων είτε ως προς τους ίδιους τους στόχους την παρέμβαση
- B) Αξιολογήσεις βάσει των επιπτώσεων της παρέμβασης και
- Γ) Αξιολογήσεις βάσει της αποτίμησης των πόρων που χρησιμοποιήθηκαν.

Όσο για τις μεθόδους/τεχνικές επεξεργασίας των δεδομένων αυτές μπορούν να ομαδοποιηθούν σε δύο πολύ μεγάλες κατηγορίες:

- A) Αυτές που χρησιμοποιούν υπάρχοντα στατιστικά στοιχεία για τη διατύπωση απλών δεικτών χωρίς ουσιαστική επεξεργασία των στοιχείων αυτών πέραν της συσχέτισης τους με τους διατυπωμένους στόχους της παρέμβασης σύμφωνα βέβαια και με τα κριτήρια και τις προτεραιότητες που θέτει κάθε μεθοδολογική προσέγγιση και
- B) Ένα ευρύτατο φάσμα ποικίλου βαθμού συνθετότητας τεχνικών που ξεκινούν από τις συμβατικές αναλύσεις κόστους-οφέλους και πινάκων εισροών-εκροών ως τη διατύπωση πολύπλοκων υποδειγμάτων με υψηλό βαθμό αφαίρεσης και χρήση πολλών μεταβλητών.

Αξιοσημείωτο είναι πάντως ότι όσον αφορά τις τεχνικές αξιολόγησης ότι για καμία δεν υπάρχει ομοφωνία ως προς το βαθμό εγκυρότητας και αξιοπιστίας των αποτελεσμάτων τους και η αμφισβήτησή τους δαίνει αυξανόμενη αυξανόμενης της συνθετότητά τους.

Η χρήση ενός γενικότερου υποδείγματος από την άλλη μεριά όπως αυτό που προτείνει επί παραδείγματι ο M. Q. Patton (1986) δεν πιστεύω ότι δοηθά πολύ στην πρακτική της αξιολόγησης αναπτυξιακών προγραμμάτων κυρίως ως στερούμενο ισχυρής θεωρητικής εξήγησης η οποία πάντως μπορεί να προσδιοριστεί εκ των υστέρων ως περιεχόμενο καθιστώντας έτσι όμως το γενικότερο αυτό υπόδειγμα μια ακόμη

μεθοδολογική προσέγγιση με την επιπρόσθετη ιδιότητα ότι χαρακτηρίζεται από μια έννοια-κλειδί. Στην περίπτωση του παραπάνω υποδείγματος χρησιμοποιείται η έννοια utilization= χρησιμότητα νοούμενη από τον M. Q. Patton ταυτόχρονα και ως ωφελιμότητα και ως χρηστικότητα. Ο όρος αυτός έχει επίσης όπως είδαμε και διπλό υποκείμενο: χρησιμότητα για τους σχεδιαστές/υλοποιούντες την αξιολόγηση όσο και για τον πληθυσμό ο οποίος είναι ο αποδέκτης/χρήστης του αξιολογούμενου προγράμματος. Ο όρος utilization= χρησιμότητα προσδιορίζει το περιεχόμενο και το είδος της αξιολόγησης λειτουργώντας ταυτόχρονα και ως γνώμονας προσανατολισμού όλων των επιμέρους διαδικασιών και ενεργειών που συγκροτούν την αξιολόγηση ενός σχεδίου/προγράμματος σταθμίζοντας αυτές ως προς την χρησιμότητά τους. Είναι ζήτημα προς απόδειξη πιστεύω η χρησιμότητα και πολύ περισσότερο η γενική ισχύς και η δυνατότητα καθολικής χρήσης τέτοιων υποδειγμάτων τα οποία προσδίδουν ένα θεματικό κατευθυντήριο άξονα, διά της χρησιμοποίησης μιας έννοιας-κλειδί, σε αυτές της παρεμβάσεις και σε όλο τα στάδια ανέλιξης τους από τη σύλληψη ως την ex-post αξιολόγηση τους. Ίσως να είναι τω όντι χρήσιμα για παρεμβάσεις μικρής κλίμακος όπως αυτές που περιγράφει ο M. Q. Patton όπου μάλιστα ο σχεδιασμός/διαχείριση/αξιολόγηση της παρέμβασης επιτελούνται εντός του ίδιου διοικητικού-οργανωτικού περιβάλλοντος και η μεθοδολογία όχι μόνο της αξιολόγησης αλλά και του σχεδιασμού και της διαχείρισης/υλοποίησης της παρέμβασης συναποφασίζεται στα πλαίσια συμμετοχικού management. Τέτοια υποδείγματα δεν είναι, πιστεύω, αποτέλεσμα απλώς μιας ολιστικής νοσταλγίας είναι περισσότερο προσπάθειες ενσωμάτωσης αφ' ενός όλων των συνισταμένων της μικρο και μακρο πραγματικότητας σ' ένα, όσο το δυνατόν, λειτουργικό πλαίσιο αξιολόγησης αλλά και αφ' ετέρου προσπάθειες "ορθολογικής", (ήτοι *managerial*) διαχείρισης της αξιολογητικής διαδικασίας. Το όλο εγχείρημα παρά τις αμφιβολίες που έχω για τη χρησιμότητα του σε αναπτυξιακά προγράμματα όπως τα ΠΕΠ παρουσιάζει αρκετό ενδιαφέρον κυρίως γιατί αναδεικνύει περισσότερο ανάγλυφα από άλλες προσπάθειες την αναγκαία κατά πολλούς διαπλοκή των διαδικασιών αξιολόγησης με τις διαδικασίες σχεδιασμού-προγραμματισμού.

Αυτό είναι ίσως το πιο ενδιαφέρον, κατά τη γνώμη μου, στοιχείο που προέκυψε κατά την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας η διαπλοκή δηλαδή που επιχειρείται, -θεωρούμενη μάλιστα πολλές φορές ως αυτονόητη-, της αξιολόγησης με τις ίδιες της διαδικασίες σχεδιασμού προγραμματισμού. Θεωρώντας δηλαδή την αξιολόγηση ως διαδικασία του ίδιου του σχεδιασμού και της διαχείρισης/υλοποίησης ενός προγράμματος

προτείνονται στην βιβλιογραφία υποδείγματα σχεδιασμού/προγραμματισμού στα οποία ενσωματώνονται οι διαδικασίες αξιολόγησης ως αναπόσπαστο μέρος της διαδικασίας παραγωγής εναλλακτικών σχεδιαστικών λύσεων αλλά και της διαχείρισης αυτών των προγραμμάτων-παρεμβάσεων. Αυτό μας φέρνει στην συζήτηση περί του άλλου επίσης κεντρικού μεθοδολογικού προβλήματος των εγχειρημάτων αξιολόγησης και το οποίο είναι το πρόβλημα του χρονισμού, της χρονικής στιγμής δηλαδή κατά την οποία επιλέγεται, επιβάλλεται ή αποφασίζεται να πραγματοποιηθεί μια αξιολόγηση. Κεντρικό γιατί είναι το πιο καθοριστικό στοιχείο στην επιλογή της ακολουθητέας μεθοδολογικής προσέγγισης και συνακολούθως των τεχνικών μιας αξιολόγησης, αφού είναι ένα στοιχείο που διατέμνει όλες τις προαναφερθείσες συνισταμένες διατύπωσης του μεθοδολογικού πλαισίου αναφοράς της αξιολόγησης.

Η Κοινότητα έχει δώσει έμφαση και στα τρία ως προς τον χρονισμό είδη αξιολόγησης την *ex ante* την *on going* και την *ex post* θεωρώντας τα εξ' ίσου αναγκαία. Στην βιβλιογραφία μοιάζει να δίνεται ιδιαίτερο βάρος στην *on going* αξιολόγηση, η οποία προϋποθέτει *sine qua non* την *ex ante*, ενώ η *ex post* παρουσιάζεται λίγο πολύ ως μία αναγκαστική επιλογή όταν η αξιολόγηση δεν είναι μία διαδικασία εξ' αρχής ενσωματωμένη στον σχεδιασμό-προγραμματισμό. Υπάρχει στην βιβλιογραφία η μελέτη των D. Diamond & N. Spencer (1983) η οποία καταγράφει τις προσπάθειες, αναγκαστικά *ex post*, αξιολόγησης εν τω συνόλω της της Βρετανικής πολιτικής Περιφερειακής Ανάπτυξης με χωρικό περιεχόμενο μειονεκτούσες περιοχές του Ηνωμένου Βασιλείου. Με αυτές τις προσπάθειες αναδεικνύονται αφ' ενός τα όρια της χρησιμότητας κάθε *ex post* αξιολόγησης αλλά και τα πολύ σοβαρά προβλήματα και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει. Κατά πρώτον λόγω του χρόνου που γίνεται. Όπως απεδείχθη πρέπει μια τέτοιου είδους αξιολόγηση εκεί όπου μπορεί να είναι πραγματικά χρήσιμη, στην επιμέτρηση των μάκρο επιπτώσεων κάθε είδους, να πραγματοποιείται αρκετά αργότερα από το "κλείσιμο" της παρέμβασης κι όχι αμέσως μετά έτσι ώστε να υπάρχει επαρκής χρόνος εμφάνισης των επιπτώσεων μεταξύ εφαρμογής και επιμέτρησης. Κατά δεύτερον απεδείχθη πώς η προσπάθεια συνολικής *ex post* αποτίμησης είναι πολύ πιο δύσκολη από πλευράς ποσοτικοποίησης απ' όσο είναι ενός συγκεκριμένου project όταν δεν έχει προϋπάρξει *ex ante* και *on going* αξιολόγηση. Εκεί που μπορεί να είναι χρήσιμη μια *ex post* αξιολόγηση είναι στο να μπορεί ν' αποδεικνύει διά των ευρημάτων της την *ipso facto* αναγκαιότητα της χρήσης κάποιων πόρων της οικονομίας αλλά κι αυτό επίσης είναι πολύ δύσκολο γιατί οποιοσδήποτε μπορεί να αντιτάξει ότι και χωρίς τη

συγκεκριμένη χρήση των πόρων της οικονομίας δια των πολιτικών Περιφερειακής Ανάπτυξης οι επιθυμητοί στόχοι θα είχαν επιτευχθεί μέσω των μηχανισμών και των δυνάμεων της Αγοράς. Οι τεχνικές που ακολουθήθηκαν κατά πλειοψηφία σε αυτές τις προσπάθειες και που προσπάθησαν να υπερκεράσουν τα παραπάνω προβλήματα και ν' απαντήσουν στις αντιρρήσεις για τη χρήση των πόρων της οικονομίας βασίζονταν σε μια απλή ιδέα: Στην διατύπωση ενός υποδείγματος που παρουσίαζε μια υποθετική εικόνα του πώς θα ήταν αυτές οι μειονεκτούσες περιοχές εν απουσία πολιτικών Περιφερειακής Ανάπτυξης υπό το κράτος της υπόθεσης ότι η αναπτυξιακή τους πορεία θα ήταν αυτή που διέγραφαν οι αναπτυξιακές τους τάσεις, εκφρασμένες σε μακροοικονομικούς κι αναπτυξιακούς δείκτες, την στιγμή της εφαρμογής των πολιτικών Περιφερειακής Ανάπτυξης. Η αφαίρεση των αναμενόμενων από τα πραγματικά αποτελέσματα μετά την εφαρμογή πολιτικών Περιφερειακής Ανάπτυξης και η κατάλληλη μαθηματική επεξεργασία τους έδωσαν κάποια αποτελέσματα που αντιπροσώπευαν την απόδοση των πολιτικών αυτών. Αυτή η μεθοδολογική προσέγγιση παρά το μεγάλο βαθμό αφαίρεσης της υπόθεσης εργασίας της αλλά και τα σοβαρά προβλήματα των τεχνικών και των ποσοτικών της μεθόδων ήταν η μόνη δυνατή σε μια ex post αξιολόγηση μιας εθνικής πολιτικής Περιφερειακής Ανάπτυξης αξιολογούμενης εν τω συνόλω της.

Τα γενικότερα προβλήματα κάθε ex post αξιολόγησης όπως αυτά παρουσιάζονται (D. Diamond & N. S pencer 1983) στην καταγραφή των προσπαθειών ex post αξιολόγησης της Βρετανικής Περιφερειακής Πολιτικής φαίνονται να είναι :

1) Χρονικής υστέρησης: η αξιολόγηση πρέπει να γίνει σε μια χρονική στιγμή τέτοια κατά την οποία αυτές οι επιπτώσεις θα είναι εμφανείς. Αυτό ισχύει, πιστεύω, και στην περίπτωση των ΠΕΠ αν όχι για όλες του τις επιπτώσεις τουλάχιστον για τις μακρο-οικονομικές όπως η συμβολή τους τη σύγκλιση της Ελληνικής οικονομίας προς τις οικονομίες των άλλων κρατών-μελών και ίσως και για τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις.

2) Μία ex post αξιολόγηση οφείλει να είναι ολοκληρωμένη ήτοι να συμπεριλαμβάνει όλες τις επιπτώσεις της προς αξιολόγηση πολιτικής σε μια γενική ανάλυση κόστους ωφέλειας κι αυτό πολλές φορές είναι αδύνατον λόγω του μακρού χρονικού ορίζοντα πολλών επιπτώσεων.

3) Οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν πέραν της απλής ανάλυσης στατιστικών στοιχείων και συνακόλουθης διατύπωσης δεικτών και κυρίως η μέθοδος πραγματικές μείον αναμενόμενες επιδόσεις απαιτούν μεγάλο βαθμό αφαίρεσης και τη διατύπωση πολύπλοκων εξισώσεων με

μεγάλο αριθμό μεταβλητών που ποτέ δε φαίνεται όμως να είναι επαρκής.

Αυτό που προκύπτει από όλες αυτές τις προσπάθειες είναι ότι για μια έγκυρη *ex post* αξιολόγηση πρέπει να υπάρχουν απαιράιτητα στην διάθεση του αξιολογητή:

1) Ορισμός και οριοθέτηση του προς επίλυση προβλήματος

2) Καταγεγραμμένοι και ποσοτικοποιημένοι οι στρατηγικοί και τομεακοί στόχοι της παρέμβασης ως επίσης και οι στόχοι των επί μέρους πολιτικών και υποπρογραμμάτων που την συναπαρτίζουν.

3) Ο τύπος της παρέμβασης και αυτό που έχουμε ονομάσει *θεωρία περί δράσης* (M. Q. Patton 1986) του προγράμματος εξειδίκευση δηλαδή μέσων προς σκοπούς

4) Με σαφήνεια διατυπωμένο δείκτης αξιολόγησης, δάσει μιας ουσιαστικής έρευνας αναγκών, ο πληθυσμός-στόχος και τα γεωγραφικά όρια της παρέμβασης

5) Αυτονόητη τέλος θεωρείται η ύπαρξη ενός ενημερωμένου υλικού τεκμηρίωσης των πεπραγμένων της παρέμβασης σε μορφή εύκολα προσπελάσιμη και αξιοποιήσιμη

Χωρίς κάποιο ή όλα τα παραπάνω η *ex post* αξιολογική διαδικασία καθίσταται από δύσκολη έως αδύνατη και τ' αποτελέσματα της από επισφαλή έως αναξιόπιστα. Εκείνο που γίνεται εμφανές από τις προσπάθειες που καταγράφουν οι D. Diamond & N. Spencer (1983) είναι ότι για να είναι δυνατή και να έχει νόημα μια *ex post* αξιολόγηση που όπως προαναφέρθηκε είναι πραγματικά χρήσιμη στην αποτίμηση των μακρο επιπτώσεων κάθε είδους πρέπει να έχει προϋπάρξει σοβαρή προεργασία. Κι αυτό σημαίνει *ex ante* αξιολόγηση με μελέτες σκοπιμότητας, φυσικό σχεδιασμό και ποσοτικοποιημένους στόχους καθώς και σοβαρό *monitoring* της εφαρμογής ήτοι *on going* αξιολόγηση με ενδιάμεσους δείκτες αξιολόγησης κλπ. Άρα η λύση του προβλήματος *πότε αξιολογούμε* βρίσκεται στην ενσωμάτωση των διαδικασιών αξιολόγησης σε όλα τα στάδια του σχεδιασμού προγραμματισμού: από την πρωταρχική καταγραφή των προγραμματικών-στρατηγικών στόχων και των δεδομένων του προς επίλυση προβλήματος ως το τελικό στάδιο της *ex post* αξιολόγησης η οποία μπορεί να περιορίζεται αφού θα έχει προηγηθεί η *on going* αξιολόγηση στις μακρο-επιπτώσεις-αποδόσεις του προγράμματος. Υποδεικνύουμε έτσι εμμέσως και ένα υπόδειγμα διοίκησης-διαχείρισης των προγραμμάτων που συμπεριλαμβάνει από την αρχική του σύλληψη έως το τέλος του μηχανισμού *ex ante* και *on going* αξιολόγησης.

Η *on going* αξιολόγηση η οποία είναι διαδικασία επί πραγματικού χρόνου (*real time*), εξασφαλίζει τη συνεχή καταγραφή (*monitoring*) όλων των ενεργειών, δράσεων και επί μέρους υλοποιήσεων και

πληροφορεί επί συνεχούς βάσεως το εάν ένα πρόγραμμα πληρεί τους όρους που έχει θέσει η ex ante αξιολόγηση. Το αν δηλαδή εξελίσσεται σύμφωνα με το πώς έχει σχεδιαστεί και επίσης το εάν όντως φθάνει στον πληθυσμό για τον οποίο έχει σχεδιαστεί και στοχεύει. Η on going αξιολόγηση επιτρέπει διορθωτικές παρεμβάσεις και αναθεωρήσεις μπορεί μάλιστα να χρησιμοποιηθεί όπως επί παραδείγματι στο υπόδειγμα σχεδιασμού/ προγραμματισμού των N. Lichfield, P. Kettle, M. Whitbread (1979) για την παραγωγή εναλλακτικών σχεδίων πριν την κατάρτιση του οριστικού σχεδίου της παρέμβασης. Στο υπόδειγμα αυτό η αξιολόγηση προτείνεται ως διαδικασία που αρχίζει από το πρώτο στάδιο του σχεδιασμού ούτως ώστε η εκπόνηση των στόχων και οι αρχές που διέπουν το υπό εκπόνηση σχέδιο ν' αντικατοπτρίζονται στις αρχές της αξιολόγησης. Η on going αξιολόγηση εξασφαλίζει, γενικότερα μιλώντας στην ex post αξιολόγηση ένα αξιόπιστο υλικό τεκμηρίωσης μ' ενδιάμεσους δείκτες, -αποδοτικότητας, παραγωγικότητας, αποτελεσματικότητας, απορροφητικότητας πόρων κλπ-, χρήσιμους και αξιοποιήσιμους τόσο στην φάση υλοποίησης όσο και στην τελική επιμέτρησης της συνολικής αποδοτικότητας και χρησιμότητας του προγράμματος ιδίως αν όπως συμβαίνει με τα ΠΕΠ η ex post αξιολόγηση πρόκειται να χρησιμοποιηθεί ως εισροή και ex ante αξιολόγηση ενός παρόμοιου προγράμματος στο μέλλον. Στον βαθμό δε που διαπλέκει την αξιολόγηση με τον προγραμματισμό μπορεί να θεωρηθεί ως όρος και στοιχείο ενός νέου προγραμματισμού των αναπτυξιακών παρεμβάσεων που ενσωματώνει την αξιολόγηση στις διαδικασίες του προγραμματισμού/σχεδιασμού καθιστώντας περισσότερο αποτελεσματικές και επιτυχείς τις αναπτυξιακές παρεμβάσεις.

Η ενσωμάτωση της διαδικασίας αξιολόγησης σε όλα τα στάδια μιας παρέμβασης προσδιορίζει και τη διατύπωση του μεθοδολογικού πλαισίου αναφοράς ως μια διαδικασία που προηγείται της ex ante αξιολόγησης αλλά που στην συνέχεια λειτουργεί ως κείμενο αναφοράς (reference), για την on going αξιολόγησης. Βέβαια το πρόβλημα της επιλογής της μεθοδολογικής προσέγγισης κι ακόμα περισσότερο των μεθόδων/ τεχνικών επεξεργασίας των δεδομένων παραμένει ένα δύσκολο πρόβλημα και δυσεπίλυτο υπό την έννοια ότι όποια μεθοδολογική επιλογή και να γίνει όποια μέθοδος και να προκριθεί πάντα θα υπάρχουν αντιρρήσεις, ενστάσεις, απόρριψη ή/και αμφισβήτηση αποτελεσμάτων. Το πρόβλημα είναι φιλοσοφικό-επιστημολογικό και δύσκολα θα βρεθεί κοινά αποδεκτή μέθοδος ή/και μεθοδολογία αξιολόγησης. Δυστυχώς τα υποδείγματα αξιολόγησης που μας προσφέρονται από τη βιβλιογραφία δεν είναι εφαρμόσιμα άμεσα σε προγράμματα όπως τα ΠΕΠ αλλά μας προσφέρουν

μια σειρά από υποθέσεις, παραδοχές και ιδέες που μπορούμε άνετα να χρησιμοποιήσουμε στην διατύπωση ενός δυναμικού κι όχι στατικού λειτουργικού υποδείγματος σχεδιασμού/διαχείρισης/υλοποίησης αναπτυξιακών προγραμμάτων όπως τα ΠΕΠ το οποίο θα ενσωματώνει την αξιολόγηση ως αναπόσπαστο κομμάτι της διαδικασίας σχεδιασμού/προγραμματισμού και της υλοποίησης/διαχείρισης των προγραμμάτων.

Συμπερασματικά Ως προς το κεντρικό μεθοδολογικό πρόβλημα της επιλογής των τεχνικών επεξεργασίας των δεδομένων μιας παρέμβασης όπως τ' αναπτυξιακά προγράμματα προτείνεται για την ορθότερη επιλογή η διατύπωση ενός μεθοδολογικού πλαισίου αναφοράς το οποίο θα καταστήσει ευκολότερη την επιλογή της μεθοδολογικής προσέγγισης και συνακόλουθα των τεχνικών αξιολόγησης που περισσότερο προσιδιάζουν στην πραγματικότητα, περιβάλλουσα και εσωτερική της προς αξιολόγηση παρέμβασης.

Ως προς το επίσης κεντρικό μεθοδολογικό πρόβλημα του πότε αξιολογούμε *ceteris paribus* προκύπτει ότι, η ενσωμάτωση της αξιολόγησης ως *ex ante* και *on going* διαδικασίας σε όλα τα στάδια σχεδιασμού/διαχείρισης/υλοποίησης ενός αναπτυξιακού προγράμματος εκτιμάται ως η ικανότερη να δώσει αξιόπιστα κι έγκυρα αποτελέσματα. Εν απουσία τέτοιας διαδικασίας ενσωμάτωσης η *ex post* αξιολόγηση παρουσιάζει σοβαρά μειονεκτήματα μπορεί όμως να δώσει αρκετά αξιόπιστα αποτελέσματα εάν βεβαίως το προς αξιολόγηση πρόγραμμα εκπληρεί ένα *minimum* προϋποθέσεων κυρίως όσον αφορά την ύπαρξη ποσοτικοποιημένων στόχων και μελετών σκοπιμότητας των ενεργειών που συναπαρτίζουν το πρόγραμμα.

Βιβλιογραφία

- Derek Diamond and Nigel Spencer (1983): *Regional Policy Evaluation A Methodological Review and the Scottish Example*. Cower Publishing Company TD.
- Nathaniel Lichfield, Peter Kettle, Michael Whitbread (1975): *Evaluation in the planning process*. Pergamon Press
- Michael Quinn Patton (1986): *Utilisation focused evaluation*. Sage Publications second Edition.
- John L. Herman, Lynn Lyons Morris, Carol Taylor Fitz Gibbon: *Evaluator's Handbook*.

Νίκος Κομνηνός, *Τεχνοπόλεις και Στρατηγικές Ανάπτυξης στην Ευρώπη*. Αθήνα: Gutenberg, 1993, σσ.: 272.

ΛΟΗΣ ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ

Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι από την κρίση των αρχών της 70 μέχρι σήμερα οι χώρες της Ευρώπης βρίσκονται σε συνθήκες αναδιάρθρωσης και μετασχηματισμού των πόλεων και των περιφερειών τους. Αναφέρεται σε εκείνες τις περιοχές που ξεπερνούν δημιουργικά την κρίση και αναλύει τις στρατηγικές και τα προγράμματα που στήριξαν την ανάπτυξή τους. Οι νέοι χώροι της ανάπτυξης αντλούν το δυναμισμό τους από την καινοτομία, την τεχνολογία, την ευέλικτη παραγωγή, καθώς και τις νέες μορφές προγραμματισμού και διαχείρισης.

Συγκεκριμένα, οι στρατηγικές δημιουργίας και ενίσχυσης των νέων χώρων ανάπτυξης επιδίωξαν να ενδυναμώσουν την τοπική αναπτυξιακή δυναμική, να προσελκύσουν νέους πόρους από άλλες περιοχές και τέλος να αυξήσουν τη συνοχή του τοπικού παραγωγικού συστήματος. Οι στρατηγικές αυτές συνδέθηκαν με τρεις κατηγορίες προγραμμάτων: α). δημιουργία Τεχνοπόλεων, ως μέσου μεταφοράς τεχνολογίας, β). ανάπτυξη κεντρικών περιοχών μεγάλων πόλεων, ως μέσου μεταφοράς πόρων και ενίσχυσης των νέων τριτογενών δραστηριοτήτων γ). συγκρότηση τοπικών δικτύων συνεργασίας, ως μέσου στήριξης της τοπικής συνοχής και ολοκλήρωσης. Το βιβλίο περιγράφει αυτές τις τρεις στρατηγικές, αξιολογεί την επιτυχία τους ως προς τη δημιουργία νέων χώρων ανάπτυξης και αναζητεί τα εργαλεία θεσμών, παρεμβάσεων και συμβιβασμών στα οποία στηρίχτηκαν.

Η έμφαση του βιβλίου βρίσκεται στην ανάλυση της μιας από αυτές τις στρατηγικές, αυτής των Τεχνοπόλεων. Γίνεται μια πολύ ενδιαφέρουσα ανάλυση των συνθηκών δημιουργίας και ανάπτυξης των κυριότερων Τεχνοπόλεων (TecnoCity στο Τορίνο, Επιστημονική πόλη Ile-de-France νότια του Παρισιού, Μοντελιέ στη νότια Γαλλία, Κέϊμπριτζ, Herriot-Watt στο Εδιμβούργο, Σοφία-Αντίπολις στη Γαλλική Ριβιέρα κλπ) με στόχο όχι μια εξαντλητική περιγραφή τους αλλά μια συνολική εκτίμηση της ποικιλομορφίας με την οποία εμφανίζονται στις διάφορες περιοχές.

Θεωρεί ότι η δημιουργία των Τεχνοπόλεων υπήρξε προϊόν μιας ασυμβατότητας. Δηλαδή, ότι από τη μια μεριά η ευέλικτη παραγωγή στηρίζεται στον τεχνολογικό νεωτερισμό, στην καλή οργάνωση και στη μεταφορά πληροφορίας από επιχείρηση σε επιχείρηση ενώ από την άλλη στηρίζεται στις ΜΜΕ που δεν μπορούν να οργανώσουν εσωτερικά και να παράγουν με δικούς τους πόρους την τεχνολογία που χρησιμοποιούν.

Υποστηρίζει ότι υπάρχουν πολλοί λόγοι χωροθέτησης των επιχειρήσεων σε Τεχνολόγεις. Λόγοι όπως η συνολική εικόνα και το γόητρο της Τεχνόπολης ως τόπος επιστήμης που λειτουργούν συνειρμικά. Ο συνειρμός είναι σαφής, εφόσον οι Τεχνολόγεις είναι χώροι υψηλής τεχνολογίας τότε και κάθε επιχείρηση που είναι εγκατεστημένη σε αυτές είναι υψηλής τεχνολογίας και το γόητρο του πανεπιστημίου που στηρίζει την Τεχνόπολη μεταφέρεται στις επιχειρήσεις που βρίσκονται εντός της. Ένα δεύτερο σημαντικό λόγο αποτελεί η χωρική εγγύτητα στις πανεπιστημιακές υποδομές και στον εξοπλισμό (π.χ. βιβλιοθήκη, Η/Υ, εστιατόριο και συνεδριακοί χώροι). Τέλος, ένας άλλος σημαντικός λόγος είναι η ευκολότερη μεταφορά τεχνολογίας προς τις επιχειρήσεις που λειτουργούν στις Τεχνολόγεις και στο πανεπιστήμιο (ανάθεση ερευνητικών προγραμμάτων, παροχή συμβουλών, μετακίνηση προσωπικού πανεπιστημίου προς επιχειρήσεις, άτυπες σχέσεις πανεπιστημιακών με επιχειρηματίες κλπ).

Η δεύτερη στρατηγική στην οποία αναφέρεται το βιβλίο είναι αυτή των αναπλάσεων πόλεων-και του νέου τριτογενή τομέα. Όπως αναφέρει ο Κομνηνός, στη δεκαετία του 80 με τη δραματική έκταση της αναδιάρθρωσης της παραγωγής, πολλές βιομηχανικές εγκαταστάσεις περιήλθαν σε αχρηστία, ενώ παράλληλα η μεταφορά της παραγωγής σε νέες περιοχές δημιούργησε ζήτηση για χώρους και βιομηχανικά κτίρια. Εξάλλου, με την κρίση υπερσυσσώρευσης και την αδυναμία κερδοφόρων επενδύσεων στη μεταποίηση, πολλές πολυεθνικές επιχειρήσεις διαφοροποίησαν το χαρτοφυλάκιό τους επενδύοντας σε γη και κτίσματα στις νέες δυναμικές περιοχές και στις κεντρικές περιοχές των μεγάλων μητροπόλεων.

Οι πόλεις λοιπόν στοχεύουν στο να προσφέρουν χώρους σε βιομηχανίες υψηλής τεχνολογίας, σε χρηματιστηριακές υπηρεσίες, σε υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις και σε νέες καταναλωτικές υπηρεσίες. Οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζονται ως καταναλωτές (βλ. αγοραστές) χώρου και υποδομών τις οποίες παράγουν (βλ. προσφέρουν) οι πόλεις. Οι πολεοδομικές αναπλάσεις αποτελούν την αιχμή υλοποίησης αυτής της στρατηγικής και η προβολή της εικόνας της περιοχής γίνεται στοιχείο του ανταγωνισμού.

Η τρίτη στρατηγική στην οποία αναφέρεται το βιβλίο είναι αυτή των δικτύων. Όπως υποστηρίζει ο συγγραφέας αφετηρία όλων των περιπτώσεων δημιουργίας νέων βιομηχανικών χώρων στην περιφέρεια υπήρξε ο σχηματισμός ενός αρχικού πόλου αναβαθμισμένων δραστηριοτήτων. Ο αρχικός αυτός πόλος μπορεί να σχηματιστεί είτε “εκ των κάτω” (π.χ. Εμίλια-Ρομάνια στην Ιταλία, Βάδη-Βιτεμβέργη στη Γερμανία και Σακάκι στην Ιαπωνία) είτε “εκ των άνω” (π.χ. Τεχνολόγεις

στο Τορίνο, Λιόν, Νάντη, και νότιο Παρίσι). Ο κορμός των παρεμβάσεων εκτός από τη δημιουργία της Τεχνόπολης επικεντρώνεται στη δικτύωση και ολοκλήρωση των εγκατεστημένων στην περιοχή δραστηριοτήτων.

Αντί συμπερασματικού κεφαλαίου εξετάζεται κατά πόσο η στρατηγική των Τεχνοπόλεων και νέων Βιομηχανικών Χώρων προσφέρει λύσεις σε μια χώρα όπως η Ελλάδα. Διαπιστώνεται η κρίση της ελληνικής οικονομίας καθώς και η ύπαρξη μη ευνοϊκών συνθηκών για την ανάπτυξη της χώρας με όρους τεχνολογίας, ευελιξίας και νέων βιομηχανικών κλάδων. Υποστηρίζει ότι μια στρατηγική τεχνολογικού εκσυγχρονισμού της παραγωγής και της βιομηχανίας ειδικότερα, οφείλει να προσδιοριστεί σε τοπικό επίπεδο, σε σχέση με τα επιμέρους τοπικά παραγωγικά συστήματα της χώρας, παρά σε σχέση με τη δομή των κλάδων σε κεντρικό επίπεδο. Αφενός γιατί ο βιομηχανικός εκσυγχρονισμός, μέσα από νέες τεχνολογίες και ευέλικτα συστήματα παραγωγής, συνυφαίνεται σήμερα με τη νέα σημασία του τοπικού και των αστικών κέντρων. Αφετέρου, γιατί η βιομηχανία και κυρίως αυτή της υψηλής τεχνολογίας, είναι συγκεντρωμένη στην Αττική και στη Θεσσαλονίκη. Άρα το ερώτημα που τίθεται είναι ποια στρατηγική τοπικής ευελιξίας είναι εφικτή για τα παραγωγικά συστήματα της Αττικής και της Θεσσαλονίκης.

Εξετάζονται τρεις στρατηγικές καινοτομικής τοπικής ανάπτυξης. Πρώτη αυτή “μέσα από την αγορά”. Υποστηρίζει ότι αποκλείεται γιατί δεν υπάρχει η αναγκαία κρίσιμη μάζα για κλάδους υψηλής τεχνολογίας, δεν υπάρχει ενδογενής δυναμική γέννησης νέων βιομηχανικών κλάδων αλλά ούτε έχει αναγνωριστεί διεθνώς η χώρα ως τόπος εγκατάστασης νέων βιομηχανικών κλάδων.

Δεύτερη στρατηγική είναι αυτή που “στηρίζεται σε μορφές ευέλικτης παραγωγής και επιχειρηματικής αλληλεγγύης”. Η στρατηγική αυτή φαίνεται να συγκεντρώνει πολλούς υποστηρικτές σήμερα στη χώρα μας. Και αυτή αποκλείεται γιατί οι παραγωγικές συνδέσεις των μικρών και μεσαίων ελληνικών βιομηχανικών επιχειρήσεων είναι περιορισμένες, δεν είναι ανεπτυγμένες οι ιδέες της συλλογικότητας και αλληλεγγύης στην επιχειρηματική δράση που θα επέτρεπαν τη διαμόρφωση δικτύων “σχεδόν κάθετης ολοκλήρωσης” και οι επιχειρήσεις χαρακτηρίζονται από πολύ χαμηλούς ρυθμούς νεωτερισμών και καινοτομιών.

Τέλος, η στρατηγική που βασίζεται στη “συμπληρωματικότητα ιδιωτικού - δημόσιου τομέα”. Στηρίζεται στον εκσυγχρονισμό των εγκατεστημένων σε μια περιοχή επιχειρήσεων με ενίσχυση των διαδικασιών μεταφοράς τεχνολογίας (Τεχνοπόλεις, συνεργασία με πανεπιστήμια, συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων, κεφάλαια επιχειρηματικού κινδύνου), στη βελτίωση της ποιότητας περιβάλλοντος και στην άσκηση πολιτικών

τοπικής ολοκλήρωσης (δελτίωση υποδομών επικοινωνίας, τηλεπικοινωνίας, υποστήριξη δικτύων τοπικής συνεργασίας επιχειρήσεων κλπ). Η τελευταία στρατηγική θεωρείται, και πιστεύουμε πολύ σωστά, η πλέον εφικτή. Η στρατηγική αυτή αναλύεται διεξοδικότερα για την περίπτωση της Θεσσαλονίκης, που προτείνεται να αναδειχτεί σε πόλο επιχειρηματικής και πολιτιστικής δραστηριότητας στον ευρωπαϊκό και βαλκανικό χώρο.

Γενικά το βιβλίο έχει ένα πολύ πλούσιο θεωρητικό προβληματισμό για μια πληθώρα το ζητημάτων. Ασχολείται, εκτός των άλλων, με το ζήτημα των Τεχνοπόλεων που είναι εξαιρετικά επίκαιρο ζήτημα και μια από τις πιο δημοφιλείς στις ημέρες μας στρατηγικές ανάπτυξης των περιοχών. Είναι το πρώτο βιβλίο που εκδίδεται στα ελληνικά για το θέμα των Τεχνοπόλεων, υπήρξαν δέδαια αφιερώματα από δυο περιοδικά: Τόπος 1992, τ. 5 και Σύγχρονα Θέματα 1993, τ. 49. Και στα δυο αφιερώματα υπάρχουν συμβολές του συγγραφέα.

Είναι ένα βιβλίο που ενδιαφέρει όλους τους ασχολούμενους με την ανάπτυξη/περιφερειακή ανάπτυξη είτε σε θεωρητικό επίπεδο είτε σε επίπεδο άσκησης πολιτικής. Το γεγονός μάλιστα ότι το βιβλίο δίνει τη δυνατότητα για πολλαπλές αναγνώσεις είναι σημαντικό και από αυτή την οπτική.

Είναι ένα προσεγμένο τεχνικά βιβλίο με ευρετήριο ονομάτων και όρων που εξακολουθεί να σπανίζει στις ελληνικές επιστημονικές εκδόσεις.

Θα ήθελα να κάνω τρεις επισημάνσεις - κριτικές παρατηρήσεις, για το βιβλίο αυτό:

Ι. Η λογική του βιβλίου φαίνεται να συντηρεί ορισμένους από τους μύθους που υπάρχουν σχετικά με τις αναδειχτεί. Κυρίως με την έννοια ότι δε διατυπώνονται με σαφήνεια οι ενστάσεις του συγγραφέα, παρόλο που σε πολλές περιπτώσεις υπάρχουν διάχυτες μέσα στο βιβλίο. Τους μύθους αυτούς σήμερα μπορούμε πιο εύκολα να τους διακρίνουμε μετά τις επισημάνσεις του βιβλίου των Masseyetal (1992)¹, που όμως δεν υπήρχε όταν ο συγγραφέας έγραφε τη μελέτη του.

Ο πρώτος μύθος αφορά τη σύνδεση Τεχνοπόλεων -ΑΕΙ: Η γειτνίαση πανεπιστημίου - Τεχνόπολης (π.χ. στις ΗΠΑ το Πανεπιστήμιο του Stanford - Silicon Valley, MIT -Route 128), αποτελεί μια εμπειρική διαπίστωση και δεν πρέπει αυτόματα να θεωρείται ως "αιτιακή σχέση" και πολύ περισσότερο δέδαια ως αναπαραγωγική.

Η αντίληψη αυτή συνδέεται με ένα γραμμικό μοντέλο έρευνας και βιομηχανικής καινοτομίας που μάλιστα συμβαίνει σε αντίστοιχους χώρους: βασική έρευνα (ΑΕΙ)- εφαρμοσμένη έρευνα (Ερευνητικό Κέντρο) - πειραματική ανάπτυξη (Εργαστήριο) - αρχική παραγωγή

(Εργοστάσιο) - διάδοση/διάχυση (Αγορά). Το γραμμικό μοντέλο όμως αυτό δεν απεικονίζει την ποικιλομορφία της πραγματικότητας. Εξάλλου, ό'ως επισημαίνει και ο Κομνηνός, η ανάπτυξη των Τεχνοπόλεων μπορεί να προέλθει και από άλλους παράγοντες πέραν του πανεπιστημίου όπως: IBM - Μονπελιέ, Κέντρο Διαστημικών Ερευνών (NES) - Τουλούζη, Κέντρο Ατομικής Ενέργειας (CEA-CENG) - Γκρενόπλ, ξένες επιχειρήσεις- Σοφία / Αντίπολις και άξονας Εδιμβούργου / Γλασκώδης.

Υπάρχουν πάρα πολλά πανεπιστήμια με σημαντική συμβολή στην τεχνολογία των ημιαγωγών όμως είναι ελάχιστος ο αριθμός των Silicon Valley και Route 128. Τι είναι λοιπόν αυτό σχετικά με το είδος της γνώσης c της μετάδοσής της στους παραγωγούς που κάνει την παρουσία ιδρυμάτων E&A αποτελεσματική σε κάποια περιοχή κάποια στιγμή και όχι σε άλλες περιοχές. Η πολιτική στήριξη μιας περιοχής μπορεί να τη βοηθήσει (π.χ. δίνοντας χρήματα και ερευνητικά προγράμματα) δεν επαρκεί όμως σε καμία περίπτωση. Υπάρχει κάτι άλλο (διάχυτο στο περιβάλλον -milieu) που επιτρέπει να προχωρήσουν οι καινοτομικές δραστηριότητες κάπου και όχι αλλού. Ένα σύστημα τοπικών θεσμών κανόνων και πρακτικών, ένα δίκτυο δραστών της περιοχής (παραγωγών, ερευνητών, πολιτικών κλπ), που οδηγεί στην καινοτομία.

Ο δεύτερος μύθος αφορά το ότι οι επιχειρήσεις που συγκεντρώνονται στις Τεχνοπόλεις στήνονται κυρίως από πανεπιστημιακούς, είναι κυρίως μικρές, είναι κυρίως παραγωγοί τεχνολογίας και βασίζονται αποκλειστικά σε ιδιωτικά κεφάλαια.

Τέλος, ο τρίτος μύθος αφορά τον ισχυρισμό ότι οι Τεχνοπόλεις συμβάλλουν στην τοπική ανάπτυξη και ότι προσφέρουν εργασία υψηλού κοινωνικού κύρους και γοήτρου, υψηλά αμειδόμενη, σχετικά αυτόνομη και δημιουργική σε καλό εργασιακό περιβάλλον.

II. Ο τίτλος του βιβλίου που επέλεξε ο συγγραφέας αδικεί τη μελέτη του και είναι ίσως προβληματικός με την έννοια ότι οι Τεχνοπόλεις περιγράφονται στη μελέτη ως μια από τις στρατηγικές ανάπτυξης στην Ευρώπη και όχι κάτι διαφορετικό, όπως ο τίτλος του βιβλίου αφήνει να υπονοηθεί.

III. Γίνεται κάπως προβληματική για τον αναγνώστη η υποκατάσταση του κεφαλαίου με τα συμπεράσματα από την εξέταση του κατά πόσο οι στρατηγική των Τεχνοπόλεων και νέων Βιομηχανικών Χώρων προσφέρει λύσεις για την Ελλάδα.

Σημείωση

1. Massey D., Quintas P. and Wield D. 1992. High tech fantasies. Science parks in society science and space. Routledge, London.